

KALLE PUOLAKKA

Kirjallisuuden tilasta digitaalisena aikana

Lukuisat tilastot osoittavat, että kirjallisuuden lukemiseen käytetään yhä vähemmän aikaa¹. Muutoksen pääsyyksi on väitetty maailmamme digitalisoitumista, jonka vuoksi erilaiset digitaaliset laitteet ja niiden mahdollistamat kulttuurin muodot, kuten sosiaalinen media, valtaavat jatkuvasti lisää alaa kirjallisuuden lukemiselta². Tämän kehityksen seurauksia ihmisten keskittymiskyvylle ja kognitiivisille toiminnoille laajemmin on käsitelty lukuisissa tutkimuksissa ja populaarijulkaisuissa. Kehityksellä voi olla myös kauaskantoisia kokemuksellisia seurauksia. Voidaan nimittäin ajatella, että kirjallisuus luo lukijan ympärille aivan erityisen tilan, joka poikkeaa suuresti digitaalisen kulttuurin muotojen luomasta tilasta.

Tilan käsitteellä on esimerkiksi estetiikassa ja arkkitehtuurin teoriassa jäsennetty sellaisen kokemuksen rakentumista, jossa kokija on jonkin ympäristön tai muun tilallisen kohteen, kuten rakennuksen, sisässä. Tarkasteluissa on korostettu muun muassa tilakokemuksen moniaistisuutta kuten myös tietynasteista käsitteettömyyttä. Tilakokemus on jotain, jonka selvästi tunnemme, vaikka emme välttämättä kykenekään sanallistamaan sitä täysin.

Tilan käsite ei ole vieras kirjallisuusestetiikallekaan. Lukuisat kirjallisuusfilosofit Maurice Blanchot'sta Kendall Waltoniin ovat verranneet kirjan fiktiivistä maailmaa tilaan, johon lukija mielikuvituksellaan astuu sisään³. Tilan käsitteellä voidaan kuitenkin valaista myös kokonaisvaltaisempaa kirjallisuuden kokemusta. Voidaan väittää, että lukemisharrastuksen syventyessä lukijan ympärille syntyy ja vahvistuu aivan erityinen tila. Tila on sikäli hieman outo, että se on aineeton, mutta aktiiviseen kirjallisuuden harrastamiseen liittyy aivan omanlaisensa tuntu, joka vertautuu tilan sisässä olemiseen. Kirjallisuusharrastuksen hiipuessa myös tämän aineettoman tilan tuntu heikkenee. Tarkastelen esseessä tällaisen aineettoman kirjallisuuden tilan rakentumista seuraavien käsitteiden valossa: esitys, rutiini, tauko ja luottamus.

Ajatus kirjallisuuden tilasta jatkaa jo tuttua virttä kirjallisuuden lukemisen hiipumiseen liittyvistä uhkista, mutta se uskoakseni antaa uusia välineitä sen analysoimiseen, minkälaisia tekijöitä liittyy siihen kehitykseen, jossa digitaalisen kulttuurin muodot valtaavat alaa kirjallisuuden lukemiselta. Näitä pohdin esseen lopuksi. Arvioni tilanteesta vastaa paljolti digitaalista kulttuuria käsitelleen tietokirjailija Nicholas Carrin pessimismia, jonka mukaan digitalisoinnin tuoman vapauden kääntöpuolena on ”yksinäisen lukijan ja yksinäisen kirjoit-

tajan intiimin, älyllisen yhteyden heikkeneminen tai jopa lopullinen katkeaminen”⁴. Kirjallisuuden tilan käsite hahmottaa juuri tähän yksinäiseen lukemiseen sekä yksinäisen lukijan ja yksinäisen kirjoittajan väliseen suhteeseen liittyviä kokemuksellisia ulottuvuuksia.

Esitys

Historiallisesti katsoen nykypäivälle tyypillinen omassa rauhassa tapahtuva äänetön kirjallisuuden lukeminen ei ole ollut ainut eikä edes hallitsevin kirjallisuuden kokemistapa. Esimerkiksi antiikissa järjestettiin paljon lukutapahtumia, joihin keräännyttiin yhteen kuulemaan ääneen lukemista. Syy tähän oli yksinkertainen. Lukutaito ei ollut vielä laajalle levinnyttä, joten tällaiset julkiset tilaisuudet olivat monille ainut tapa olla kosketuksessa oman aikansa kirjallisen tradition kanssa.⁵ Carrin mukaan ”hiljaa lukeminen” olikin miltei ”tuntematon käsite antiikin maailmassa”⁶.

Lukutaidon kehittyminenkin ei johtanut lukemistavan välittömään muutokseen, koska vielä varsin kehittymätön kielioppi teki teksteistä hankalasti luettavia. Kirjoitus oli eräänlaista puheen suoraa ylöskirjaamista eikä sanoja erotettu toisistaan välein kuten nykyisin. Lukeminen tapahtui edelleen pääasiassa ääneen, koska se helpotti huomattavasti tällaisen *scriptura continuan* ymmärtämistä. Tämä ”dekoodattava maanvaiva” oli hallitseva kirjoitustapa ensimmäisen vuosituhannen loppuun asti⁷. Ääneen lukemisen asemasta kertoo paljon se, että äänetön lukeminen saattoi näihin aikoihin aiheuttaa jopa suoranaista ihmetystä⁸.

Filosofi Peter Kivy toteaaakin, että meidän tulisi ajatella kirjallisuuden olleen nimenomaan esittävä taide aivan viime aikoihin asti, ja että sen muutos esittävästä

”Joskus hyvää lukemistapaa pitää aivan konkreettisesti hakea. Lukija voi esimerkiksi kokeilla erilaista sisäistä lukemisrytmiä, erilaisia äänenpainoja ja vivahteita, ylipäänsä sitä, miltä teksti kuulostaa mielen korvassa.”

taiteesta yksityiseksi taiteeksi liittyy vahvasti modernin romaanin kehittymiseen⁹. Kivy ottaa muutenkin kirjallisuuden lukemisen tarkastelunsa lähtökohdaksi ne esitykselliset ulottuvuudet, joita lukemiseen on historian saatossa liitetty. Tästä taustasta inspiroituneena hän esittää, että myös nykymuotoinen kirjallisuuden lukeminen tulisi nähdä esityksenä. Se on tietenkin varsin kummallinen esitys, koska se on äänetön eikä sillä ole kuin yksi yleisön jäsen, eli lukija itse. Äänettömyys ja ulkopuolisen yleisön puute eivät kuitenkaan Kivyn mukaan tee mahdottomaksi pitää lukemista esityksenä. Ensimmäisessä tapauksessa se vertautuu siihen, kun muusikko käy läpi sävellystä mielensä korvalla pelkkien nuottien tai partituurin pohjalta, kun taas toinen tapaus on analoginen tilanteelle, jossa muusikko soittaa yksin jonkin kappaleen läpi. Tässä tapauksessa kyseessä on tuon kappaleen esitys, vaikka soittoa ei ole kukaan ulkopuolinen kuuntelemassa. Kivyn mukaan molemmat tapaukset osoittavat, että ajatus äänettömästä esityksestä vailla ulkopuolista yleisöä ei ole millään tavoin ristiriitainen.¹⁰

Kivyn käsitystä kirjallisuuden lukemisen esityksellisestä luonteesta on jonkin verran kritisoitu ontologisesta näkökulmasta: onko kirjan ja lukemisesityksen suhde todellakin samanlainen kuin esimerkiksi musiikki-teoksen ja sen esityksen?¹¹ Olen kuitenkin itse kiinnostunut siitä, miten Kivyn käsitys auttaa hahmottamaan kirjallisuuden kokemuksen yksityistä, jopa intiimiä luonnetta, ja mitä se kertoo kirjallisuuden lukemisen merkityksestä. Kivylle romaani onkin ”tyyppiesimerkki ’yksityisestä’ taideteoksesta, joka on tarkoitettu äänettömän lukijan yksin koettavaksi”¹². Mutta samalla hiljaisen esityksen kuluessa ja sen tilan syventyessä avautuu

myös yhteys johonkin lukijan ulkopuoliseen, jota voidaan kuvata luottamukseksi, kuten jäljempänä yritän osoittaa. Itse asiassa tämän johonkin toiseen avautuvan pohjalta syntyvä luottamuksen tunne hieman paradoksaalisesti nimenomaan syventää lukemistapahtuman intiimiyyttä. Tästä näkökulmasta monen kirjallisuuden aktiivilukijan harrastukseensa liittämä arvo on hyvin ymmärrettävä; se on äänetön esitys itselle. Viitaten Platonin halveksimaan runonlausujaan, Kivy pitääkin kirjallisuuden lukijaa ”hiljaisena Ionina”, joka kertoo tarinaa itselleen¹³.

Myös näiden kirjallisuuden lukemisen piirteiden taustalla on tärkeitä historiallisia kehityskulkuja. Ennen kuin yksityinen, intiimi lukeminen tuli mahdolliseksi, kirjan oli kehityttävä tietynlaiseksi. Carr nostaa esiin vuonna 1501 markkinoille tulleen octavo-kirjan, jonka ratkaiseva ero esimerkiksi aiempiin kivitauluihin ja papyruskääröihin oli se, että sitä pystyi kantamaan mukanaan. Octavo-kirjan myötä kirjoista tuli ”henkilökohtaisempia”, mikä oli tärkeä virstanpylväs ”yksityisen lukemisen” kehittämisessä¹⁴. Juuri tähän yksityiseen lukemiseen Kivyn käsitys lukemisen esityksellisestä luonteesta auttaa tuomaan vielä syvempiä sävyjä.

Lukemiseen oleellisesti kuuluva sisäinen ääni vahvistaa Kivyn korostamaa kirjallisuuden esityksellistä luonnetta. Romaanin lukijan on ikään kuin sovitettava sisäinen äänensä teoksen kieleen ja rakenteeseen. Joskus hyvää lukemistapaa pitää aivan konkreettisesti hakea. Lukija voi esimerkiksi kokeilla erilaista sisäistä lukemisrytmiä, erilaisia äänenpainoja ja vivahteita, ylipäänsä sitä, miltä teksti kuulostaa mielen korvassa. Lukemisesitys voi tässä suhteessa tuoda romaanin emotionaaliset, ilmaisulliset ja esteettiset piirteet eri tavoin esiin. Etsintä ja ko-

”Juuri rutiinit selittävät sen, mikä tekee arkisesta elämästä arkista. Tähän arkiseen maailmaan ei lisäksi kiinnitetä sen tarkempaa huomiota ennen kuin arkisten rutiinien kudelmaan tulee särö, joka vaatii tietoisempaa reagointia.”

keilu tähtäävät sisäiseen ääneen, joka sovittautuu hyvin yhteen näiden rakenteiden kanssa. Eri kirjailijat myös asettavat erilaisia haasteita lukijalle; eri kirjailijoiden teokset edellyttävät erilaista sisäistä ääntä. Monissa tapauksissa tällainen kirjallisuuden lukemiseen kuuluva tunnustelu ja vaihtoehtojen kokeilu tulee lähelle sitä, miten esimerkiksi muusikko pohtii ja kokeilee mielessään erilaisia tapoja esittää harjoiteltava kappale.

Samalla kun sisäisen äänen huomioiminen vahvistaa lukemisen esityksellistä luonnetta, se myös korostaa lukemiseen kuuluvaa omanlaistaan yksityisyyttä ja läheisyyttä. Maurice Blanchot kiinnittää huomiota samankaltaisiin seikkoihin kirjoittaessaan seuraavasti:

”Epäilemättä lukemiseen liittyy eräänlainen kutsu... kutsu, jonka lukija kuulee vain vastaamalla siihen, joka kääntää lukijan pois hänen tavallisista suhteistaan ja kääntää hänet kohti avaruutta, jossa viivytettäessä lukeminen muuttuu lähentymiseksi, teoksen anteliaisuuden ihastuneeksi vastaanottamiseksi. [...] Lukeminen on tuollaista viipymistä. [...] Vaikka lukeminen vaatiikin lukijaa astumaan alueelle, jossa ei voi hengittää ja jossa maa sortuu jalkojen alla... niin lukeminen itsessään on rauhallista ja hiljaista läsnäoloa; se on kohtuuttomuuden rauhoittunut elementti, jokaisen myrskyn silmässä oleva hiljainen Kyllä.”¹⁵

Kivyläisestä näkökulmasta Blanchot’n lukemiseen liittämä läheisyys kietoutuu vahvasti yhteen sen kanssa, että kirjallisuuden lukeminen on lukijan äänetöntä esitystä itselleen. Juuri tämä erityinen keskittynyt läheisyyden tunne on kirjallisuuden tilan yksi oleellinen rakenneos.

Rutiini

Toisille tästä äänettömästä esityksestä muodostuu myös rutiini. Esimerkiksi Michael Cunninghamin *Tuntien* Laura Brown on tällainen lukija:

”Laura Brown yrittää kadottaa itsensä. Ei, siitä ei ole täsmälleen kyse – hän yrittää säilyttää itsensä pääsemällä rinnakkaiseen maailmaan. [...] Hänen makuuhuoneensa... tuntuu jo tiheimmin asutulta, todellisemmalta, koska henkilö nimeltä Mrs. Dalloway on matkalla ostamaan kukkia. [...] Hänen ei pitäisi antaa itselleen lupaa lukea, ei etenkään tänä aamuna. [...] Hänen sallitaan toistaiseksi lukea kohtuuttomasti. [...] Vielä yhden sivun hän lukee. Vielä yksi sivu, tynnyttämään ja paikantamaan hänet.”¹⁶

Monet arjen estetiikan tutkijat ovat puolestaan yhdistäneet rutiinit vahvasti arkiseen elämäämme. Arki on rutiinien kudelma. Rutiinit tuovat arkeen hallittavuuden tunteen ja mahdollistavat sen, että arkiset asiat ja toiminnot hoituvat lähes huomaamatta vailla suurempia mielenponnisteluja. Juuri rutiinit selittävät sen, mikä tekee arkisesta elämästä arkista. Tähän arkiseen maailmaan ei lisäksi kiinnitetä oikeastaan sen tarkempaa huomiota ennen kuin arkisten rutiinien kudelmaan tulee särö, joka vaatii tietoisempaa reagointia.¹⁷

Arjen estetiikassa on myös korostettu, että tähän rutiinien mukanaan tuomaan arkisuuden tunteeseen liittyy oma esteettisyytensä. Esimerkiksi Arto Haapala on kutsunut tällaista esteettisyyttä ”puuttumisen estetiikaksi” (*aesthetics of the lacking*). Mielikuvitusta ja emootioita herättelevien taidekokemusten sijaan tällaisessa arkisessa

esteettisessä kokemuksessa on Haapalan sanoin pikeminkin kyse sen ”hiljaisesta hämmästelystä”, että ympäröivät asiat eivät esitä meille minkäänlaisia reagoinnin tai huomion ”vaateita”.¹⁸ Arkisen estetiikka koostuu sellaisista kokemuksellisista piirteistä kuin läheisyys, toistuvuus, tuttuus ja turvallisuus¹⁹.

Varsinkin Laura Brownin kaltaisten kirjallisuuden harrastajien päivittäistä lukuhetkeä voivat värittää tämänkaltaiset kokemukselliset piirteet. Kirjallisuudentutkija Michael Burke kiteyttää tämän kokemuksen osuvasti: ”sängyn ja kirjan yhdistelmä... voi tarjota ’eräänlaisen kodin’, johon voimme palata, missä ikinä olemmekin tai miten vanhoiksi olemmekaan tulleet”²⁰. Vastaavasti päivittäisen lukuhetken puuttuminen arjen kudoksesta voi aiheuttaa samanlaisen särön tunteen kuin jonkin muun toistuvan rutiinin puuttuminen.

Kirjallisuuden lukeminen on kuitenkin varsin erilainen rutiini kuin monet muut arjen rutiinit. Se on esimerkiksi enemmän tai vähemmän vapaasti valittavissa, kun taas toiset rutiinit ovat biologisen ja sosiaalisen elämämme ehdollistamia. Jotkin arkiset rutiinit ovat yksinkertaisesti välttämättömiä elossapysymiselle ja sille, että meillä voisi olla edes jonkinasteinen sosiaalinen elämä. Tärkeä ero vapaasti valittavien ja välttämättömien rutiinien välillä on se, että edellisiin sisältyy useasti huomattavasti enemmän merkitystä. Niissä voi myös kehittyä, ja eri rutiinien tapaukset luovat ketjun, joka parhaassa tapauksessa johtaa kokemuksen syventymiseen. Lukemisen ohella tällainen rakenne vaikuttaisi kuvaavan myös monia muita harrastuksia.

Tästä näkökulmasta kirjallisuuden harrastamisen ja satunnaisen lukemisen välillä on ainakin yksi tärkeä ero. Kirjaan ainoastaan aikaa tappaakseen tarttuvan satunnaisen lukijan kokemukseen ei kuulu sitä tuttuuden tai jopa turvallisuuden tunnetta, joka värittää kirjallisuuden harrastajan rutinoitunutta lukuhetkeä. Juuri tässä suhteessa kirjallisuuden lukemisen vakavoituminen, sen muuttuminen harrastukseksi, voi johtaa eräänlaisen ai-neettoman tilan syntyyn. Tämä tila ikään kuin kietoo Laura Brownin ja vastaavat lukijat sisäänsä.

Tauko

Yksi merkille pantava piirre kirjallisuudessa on, että Kivyn käsittein ”taiteellinen aika” (*artistic time*) ja ”todellinen aika” (*real time*) erkanevat siinä toisistaan²¹. Jaottelu viittaa siihen yksinkertaiseen seikkaan, että kirjan lukemiseen kuuluu taukoja. Tämä koskee ennen kaikkea romaania. Romaanin lukeminen kannesta kanteen kestää yleensä useamman päivän tai jopa viikon, mutta itse kirjan lukemiseen tällä välillä käytetty aika – eli taiteellinen aika – on huomattavasti pienempi. Lukutaukoja ei kuitenkaan tulisi Kivyn mukaan nähdä vältettävänä asiana tai merkkinä lukijan laiskuudesta. Päinvastoin, hänestä romaani on nimenomaan ”tarkoitettu luettavaksi ajallisin välein”²². Tautot lukemiskertojen välissä ovat Kivyn silmissä keskeinen osa kirjan kokonaisko-

kemusta. Hän summaa käsityksensä: ”On hyvin vähän mieltä ajatella taukoja kirjallisessa fiktiossa jotenkin välttämättömänä pahana. [...] Taukoja tulisi sen sijaan ajatella *positiivisena* osana kirjallista kokemusta, jossa sen pohdiskelu, mitä olemme lukeneet, asettuu osaksi kirjallista kokemusta.”²³ Romaaneilla on siis hyvin ”häilyvä ulkoraja” (*sloppy outer boundary*)²⁴. Näistä syistä romaanit voivat olla osa arkeamme myös silloin, kun emme konkreettisesti ole kosketuksissa kirjan kanssa.

Kivyn näkemys tauoista on varsin älyllinen tai teknisemmin sanottuna kognitiivinen. Hän kuuluu siihen laajaan joukkoon taidefilosofejia, jotka uskovat, että kirjallisuudella on myös tärkeä tiedollinen ulottuvuus. Kirjallisuus voi esimerkiksi paljastaa merkittäviä seikkoja ihmisenä olemisesta. Kivy kutsuu tällaisia romaaneihin sisältyviä oivalluksia ”implisiittisiksi hypoteeseiksi”²⁵. Romaanin tiedollinen sisältö ei kuitenkaan hyppää suoraan kirjan sivuilta lukijan silmille, vaan sen ymmärtäminen vaatii lukijan omaa pohdintaa ja työstämistä. Juuri lukutauot ovat Kivylle tämän kirjan implisiittisen kognitiivisen sisällön työstämisen aikaa.

Lukutauot eivät kuitenkaan ole pelkästään kognitiivisia ja älyllisiä Kivyn korostamalla tavalla, vaan niihin sisältyy myös kokemuksellisia ulottuvuuksia. Perustavimmat näistä ovat odotus ja jännitys; emme malta odottaa, että pääsisimme jälleen kesken olevan kirjan ääreen²⁶. Mutta jo kirjan aloittamiseenkin liittyy tällaisia sävyjä, kun pohdimme edessämme olevaa lukukokemusta. Michael Burken sanoin tällöin ”mielemme täyttyy ajatuksista lämmittelynä tuleville mentaalisille harjoituksille”²⁷. Kirjaan koukkuun jääminen on toinen tärkeä kirjallisuuden harrastamiseen liittyvä kokemus. Tämän kokemuksen voidaan sanoa jopa muuttavan arkisen elämämme joksikin aikaa aivan kirjaimellisesti, koska siihen kuuluva innostus ja odotus valuvat osaksi lukemisen ulkopuolista elämää.

Kirjallisuus ei ole näissä suhteissa täysin ainutlaatuinen taiteenlaji, koska esimerkiksi erityisen vaikuttavat konsertit, elokuvat, taidenäyttelyt ja tietokonepelit voivat myös jättää kokemusjälkiä arkeen. Yksi seikka, joka kuitenkin Kivyn mukaan erottaa kirjallisuuden muista taiteista tässä yhteydessä, on se, että lukutauon aikana romaani koetaan nimenomaan jonakin keskeneräisenä, ”työn alla olevana” (*work in progress*)²⁸. Muiden taiteiden kohdalla näin tuntuisi olevan ainoastaan joissakin poikkeuksellisissa tapauksissa.²⁹

Lukutaukoon liittyy myös muunlaisia kokemuksellisia elementtejä. Luettavana oleva kirja tuntuisi nimittäin jättävän eräänlaisen utuisen tuntuman jälkeensä tauon ajaksi. Estetiikan kirjallisuudessa tällaiseen utuiseen tuntumaan on viitattu muun muassa ”mielialan” (*moods*) ja ”atmosfääriin” käsittein. William Jamesia seuraten esimerkiksi Richard Shusterman pitää mielialaa ”yleisenä affektiivisena orientoitumisena, joka valikoivasti muokkaa tunteitamme, kannustaen toisia ja samalla torjuen toisia”³⁰. Mieliala on määrätymättömämpi ja intensiteetiltään heikompi kuin tunteet (*emotion*) ja tuntemukset (*feeling*), mutta samalla mie-

lialat ovat näitä ”kokonaisvaltaisempia, kestävämpiä ja yleisempiä”. Shustermanin mukaan mieliala voi värittää kokemustamme hyvin kokonaisvaltaisella tavalla ja antaa sille sen ”perussävyn” (*basic tonality*).³¹ Gernot Böhme on atmosfääriin analyysissään kiinnittänyt huomiota samanlaisiin kokemuksellisiin piirteisiin. Atmosfääri on jotain sellaista, jonka selvästi tunnemme, mutta joka on kuitenkin ”määräytymätön” ja ”vaikeasti ilmaistaavissa”³².

Mielialan ja atmosfääriin käsitteet kuvaavat hyvin sitä kokemuksellista häntää, jonka romaanit voivat jättää lukijan arkeen. Lukutaukoa värittävässä kokemuksessa on kyse poikkeuksellisen subjektiivisesta, jopa puhtaan yksityisestä kokemuksesta. Siitä on kuitenkin olemassa myös empiiristä tutkimusta, jonka valossa vaikuttaisi siltä, että kirjallisuuden lukemiseen kuuluva uppoutuneisuus ja pitkäjänteisyys tekevät myös sen jälkivaikutuksista kokemuksellisesti pitkävaikutteisempia kuin esimerkiksi lyhyen surullisen musiikkikappaleen kuuntelun³³. Toni Morrisonin romaanin *Jazz* suomennoksen takakannessa luvataan, että teos ”tavoittaa sen sanoin kuvaamattoman tunnelman, joka mielessämme liittyy mustien elämään kaupungissa ja tuohon musiikkiin, joka tuntuu nousevan heidän sielustaan”³⁴. Juuri tämä kirjan arkiseen elämään jättämä sanoin kuvaamaton tuntu muodostaa jälleen yhden kirjallisuuden tilan tärkeän osan.

Luottamus

Kirjallisuuteen on liitetty myös vahva tiedollinen ulottuvuus, ja lukuisat filosofit ovat eritelleet erilaisia kirjallisuudelle keskeisiä tiedonlajeja³⁵. Kaikkia näitä tarkastelukulmia yhdistää kuitenkin yksi tärkeä kysymys: mikä oikeuttaa lukijan omaksumaan ja ammentamaan näkökulmia, havaintoja, käsityksiä ja tunteita lukemistaan kirjoista. Luottamuksen käsite tarjoaa tähän ongelma- kenttään yhden mahdollisen näkökulman, joka on myös kirjallisuuden tilan kannalta tärkeä. Luottamus on ylipäänsä tärkeä osa elämäämme. Luottamuksen ajatellaan antavan meille perusteen uskoa kanssaihmistemme sanomisiin ja muihin toisen käden lähteisiin. Erään suosituksen analyysin mukaan luottamuksen epistemologinen voima perustuu siihen, että puhuja ottaa vastuun sanomisensa oikeellisuudesta ja samalla altistaa itsensä sellaisille seikoille kuin kritiikki ja paheksunta, mikäli hänen sanomisensa osoittautuvat virheellisiksi tai heppoisesti perustelluiksi.³⁶ Esimerkiksi Richard Moranin mukaan toiselle sanomiseen (*telling*) liittyy aina tietynlainen ”luottamuksen tarjoaminen” (*offer of trust*)³⁷.

Myös kirjallisuusfilosofiassa on puhuttu kirjailijan ja lukijan välillä vallitsevasta sanattomasta sopimuksesta, johon kuuluvat tietyt vastuut ja oikeudet³⁸. Julkaisemalla teoksensa kirjailija tuo ajatuksensa julkiseen tilaan, ja tällä teolla hänen voidaan nähdä ikään kuin kutsuvan lukijan luottamaan häneen. Tämän luottamuksen tilan taas täydentää lukijan valmius ottaa teos vakavasti ja uhrata sille aikaa hiljaisen esityksen muodossa. Lukemisen edessä ja syventyessä lukija voi alkaa suhtautua teokseen yhä vahvemmin luottamuksen arvoisena asiana, jonka

käsittelyssä hänen omat affektiiviset ja kognitiiviset puolensa asettuvat alttiiksi. Tämä voi puolestaan saada hänet ”uskomaan tunnollisemmin”, kuten Linda Zagzebski on tiivistänyt luottamuksen ja tiedollisen kehittymisen välisen suhteen³⁹. Luottamus ei ole mikä tahansa lukemisen kuluessa syntyvä tuntemus, vaan sillä voi olla keskeinen rooli, kun pohditaan kirjallisen teoksen affektiivista ja kognitiivista arvoa.

Luottamuksen käsite valaisee hyvin sitä, miten vahva kokemuksellinen side kirjallisuuden lukemiseen voi kuulua. Tällaisen siteen yhtenä keskeisenä ilmenemismuotona voidaan pitää sitä, kun alamme käydä jonkun kirjailijan tuotantoa systemaattisesti läpi ja uppoudumme siihen. Jerrold Levinson on kutsunut taiteilijoiden kokonaistuotantoa eräänlaiseksi ”suureksi ilmaukseksi” (*grand utterance*). Erityisen hyvin termi kuvastaa sellaisia taiteilijoita, joiden teoksia sitoo yhteen jokin yhtenäinen teema.⁴⁰ Yksi tärkeä esimerkki tällaisesta kirjailijasta on jo aiemmin mainittu Toni Morrison, jonka tuotannon läpikäyvänä juonteena on luodata afroamerikkalaisen väestön kokemuksia ja heidän kohtaamistaan syrjinnän ja vierokunnan muotoja Yhdysvaltain historian eri vaiheissa.

Systemaattinen uppoutuminen Morrisonin kaltaisten kirjailijoiden tuotantoon on jo varsin vakavaa kirjallisuuden harrastamista. Se kuitenkin tuo hyvin esiin vielä yhden kirjallisuuden tilaan kuuluvan kokemuksellisen ulottuvuuden esityksen, rutiinin ja tauon rinnalle. Luottamuksen myötä tietyistä teoksista tai jopa kirjailijoista, niin kuin olemme heidät teoksista abstrahoineet, voi tulla elinpiirimme läheisiä osia. Niistä (heistä?) muodostuu kirjallisuudentutkija Wayne Boothin sanoin ”seura, jossa liikumme” (*the company we keep*). Ilmiöstä puhuessaan Booth ottaa esikuvakseen antiikin tradition, jossa hänen mukaansa ”elämänlaadun koettiin suuressa määrin riippuvan seuralaistemme laadusta”. Onnellisuus oli yhtä kuin ystävyuden tavoittelu, joka puolestaan merkitsi ”rajoittuneen minuutemme” ylittämistä. Seikat, joiden koettiin tekevän elämästä ”inhimillistä” ja ”elämisen arvoista”, olivat nimenomaan siihen kuuluvat ”luottamuksen ja kiintymyksen suhteet”.⁴¹ Juuri tällaisia suhteita, jotka voivat joskus olla jopa elämänmittaisia, voimme rakentaa myös moniin teoksiin tai vielä suoremmin joihinkin kirjailijoihin, joiden uuden teoksen lukemisen aloittamiseen liittyy erityistä värähtelyä. Nämä luottamuksen ja kiintymyksen muodot ovatkin tässä artikkelissa hahmotellun kirjallisuuden tilan tärkeitä osia, ja ne täydentävät aikaisemmin käsiteltyjen käsitteiden – esitys, rutiini, tauko – luomaa kuvaa siitä aineettomasta piiristä ja tilasta, jonka kirjallisuus voi rakentaa harrastajansa ympärille.

Kirjallisuuden tila 2020-luvulla

On sanottu, että väestönkasvun ja kaupungistumisen vaikutuksesta tilasta on muodostumassa yhä harvinaisempi varanto. Samanlaisia tummia pilviä on ilmestynyt myös yllä hahmotellun kirjallisuuden tilan taivaalle. Tässä ta-

pauksessa uhkakuvat ovat osa kulttuurimme yleistä digitalisoitumista, jonka on koettu heikentävän kaikenlaista pitkäjänteisempää prosessointia vaativia kognitioitamme. Tarkoitin esimerkiksi sitä, mitä internet Nicholas Carrin mukaan tekee aivoillemme tai mitä Maryanne Wolfin mukaan tapahtuu, kun informaatioahky muuttaa lukemista silmäilyksi⁴². Samat seikat, jotka esimerkiksi uusimman aivotutkimuksen valossa huonontavat huomiokykyämme ja kykyämme syventyä, ovat myös esteitä kirjallisuuden tilan synnylle ja nakertavat sen perustaa.

Carrin lähtökohtana on niin sanottu neuroplastisuuden ilmiö, jonka mukaan ihmisäivot ovat äärimmäisen muovautuvaiset. Aivojen kehitys ei suinkaan lopu aikuisuuteen, kuten pitkään uskottiin, vaan aivoilla vaikuttaisi olevan aivan hämmästyttävä kyky ”järjestää itsensä uudelleen”⁴³. Esimerkiksi uusia aivosoluja ja hermoroja syntyy jatkuvasti, niiden keskinäinen vahvuus voi muuttua ja aivojen eri osat voivat myös ottaa uusia tehtäviä itselleen. Olemme siis saaneet evoluutiolta ”äivot, jotka voivat kirjaimellisesti muuttaa mieltään. Yhä uudelleen ja uudelleen.”⁴⁴ Aivojen kehityssuuntiin vaikuttaa keskeisesti ihmisen ärsykeympäristö. Tietety ärsykkeet vahvistavat tietynlaista prosessointia.

Neuroplastisuuden kolikolla on myös toinen puoli: kun tietty prosessointi vahvistuu, sitä on vaikea muuttaa. Plastisuus ei siis ole ”elastisuutta”. Aivojen uudelleen järjestelyä vaikeuttaa sekin, että haluamme kulkea aivoihimme vakiintuneita polkuja ja kaapelointeja pitkin, koska se on yksinkertaisesti helpompaa eikä vaadi samantilaista ponnistelua kuin aivojen uudelleenjärjestely. Carrin sanoin haluamme mennä aivojen ”pienimmän vastustuksen väyliä” pitkin. Äivot eivät myöskään välitä prosessien hyvydestä. Kaikki riippuu vain toistuvuudesta, eli siitä minkälaiseen prosessointiin aivomme ovat viritäytyneet. Näin älyllisen turmeluksen siemenet on itse asiassa sisäänrakennettu aivojemme plastisuuteen.⁴⁵

Myös teknologialla on ollut merkittävä vaikutus aivojen kehitykseen. Sekuntiviisarilla varustettu kello muutti ajan hahmottamistamme, kartat vahvistivat kykyämme abstraktiin ajatteluun ja ”kirjan teknologia” taas keskittymiseen ja syventymiseen liittyviä kognitiomme puolia. Carrin mukaan syventynyt lukeminen on evoluution näkökulmasta itse asiassa hyvin epäluontainen toiminta ihmiselle, jopa eräänlainen ”outo poikkeama” ihmiskunnan historiassa. Ihmisille on evoluution näkökulmasta hyvin luontaista suuntautua nimenomaan ulospäin itsestä ympäristön tarkkailuun ja reagoimaan ympäristössä tapahtuviin muutoksiin. Varsinkin syventynyt lukeminen tai ”syvälukeeminen” (*deep reading*), kuten Carr tätä lukemisen tapaa nimittää, vaatii kuitenkin lähes täyskäännöstä aivoiltamme, nimittäin ”pitkää rikkumatonta keskittymistä yhteen liikkumattomaan esineeseen”⁴⁶.

Tällaisen syvälukeamisen alkupisteinä Carr pitää sitä, kun aiemmin mainittu dekodattava maanvaiva *scriptura continua* alkoi korvautua kehittyneemmällä kieliopin muodoilla. Nyt tekstin perusmerkityksen dekodaaami-

sesta säästynyt energia oli mahdollista suunnata tekstiin syventymiseen.⁴⁷ Tällainen uudelleen suuntaaminen kuitenkin tarkoitti sitä, että ihmisen piti aivan konkreettisesti ”kouluttaa aivonsa jättämään ympäristö vaille huomiota ja estää keskittymiskyvyn herpaantumisen ja halu poukkoilla aistihavainnosta toiseen”. Oli siis vahvistettava ”aivoille ominaista sekasortoa vastustavia hermopiirejä... jotta keskittyminen saataisiin parempaan... kontrolliin”.⁴⁸ Carr pitää kirjaa outona poikkeamana ihmiskunnan historiassa nimenomaan siitä syystä, että se kannusti ihmiselle hyvin epäluontaiseen asioiden prosessointiin.

Internetin ja kulttuurin digitalisoitumisen vaikutuksesta pakka on Carrin mukaan menemässä aivojemme näkökulmasta kuitenkin täysin uusiksi. Hänestä ”internet saattaa olla voimakkain mieltä muuttava teknologia, joka on koskaan levinnyt yleiseen käyttöön”⁴⁹. Tässä on mahdotonta käydä läpi Carrin analyysin taustalla olevaa laajaa taustamateriaalia tai arvioida, miten digitalisaation mukanaan tuomia kognitiivisia hyötyjä tulisi painottaa kokonaiskuvaassa, mutta perussuuntaus vaikuttaisi selvältä: internet ja eri älyteknologiat kannustavat hyvin erilaiseen kognitiiviseen prosessointiin kuin kirjan edellyttämä syvälukeeminen. Carrin silmissä edellisenkaltaiset teknologiat itse asiassa palauttavat ”meidät meille luontaiseen herpaantuneisuuden tilaan, ja [tekevät] sen tarjoamalla meille paljon enemmän ärsykeitä kuin esi-isämme koskaan joutuivat kestäämään”⁵⁰. Aivoistamme uhkaa näiden teknologioiden meressä tulla pelkkä ”nälkäinen” signaalinkäsittelylaite, ”joka paimentaa nopeasti informaatiota tietoisuuteen ja yhtä nopeasti sieltä pois”⁵¹.

Carrin tarkastelema kehitys on myös kirjallisuuden tilan ajatuksen kannalta merkityksellinen. Mikäli Carrin analyysi tilanteesta on oikeansuuntainen, kulttuurin digitalisoituminen syö myös niiden prosessien perustaa, joiden varaan kirjallisuuden tilakin rakentuu: huomion intensiivistä keskittymistä vaativan esityksen, syventyvän rutiinin, mietiskelevän tauon ja luottamukseen johtavan pitkäjänteisen perehtymisen. Juuri tässä suhteessa kirjallisuus luo harrastajansa ympärille hyvin erilaisen tilan kuin digimailma. On tietenkin hyvä huomata, että digikulttuuriin sisältyy myös kirjallisuutta eikä kirjallisuuden tila ole sinällään sidottu perinteisempiin kirjallisuuden alustoihin. Ei ole myöskään mitään syytä, miksi muihin digikulttuurin muotoihin ei voisi liittyä kirjallisuuden tilalle tyypillisiä kokemuksellisia tekijöitä. Kirjallisuudesta kaikissa muodoissaan kuitenkin tuntuisi tekevän merkittävän välineen nimenomaan se, että sen kohdalla esitykseen, rutiiniin, taukoon ja luottamukseen liittyvät kokemukselliset ulottuvuudet rakentuvat hyvin vahvana kokonaisuutena, ikään kuin samassa paketissa toisiaan tukien. Kirjallisuuden tilan rappeutuminen merkitsee siis myös hyvin tärkeän, jopa poikkeuksellisen inhimillisen kokemusulottuvuuden heikkenemistä. Tämän valossa kirjallisuuden tilan pitäisikin ehkä olla aivan aineettomien kulttuuriperintöjen listan kärkipäässä.

Viitteet

- 1 Ks. esim. Kirjakauppalitiön ”Suomi lukee” -tutkimus vuodelta 2019.
- 2 Ks. esim. Twenge et. al. 2019. On tietenkin hyvä huomata, että myös digitaaliseen kirjallisuuteen ja äänikirjoihin voi liittyä sellainen tilallinen ulottuvuus, jota esseessä hahmottelin, enkä ole ensisijaisesti kiinnostunut perinteisen ja digitaalisen kirjallisuuden lukutapojen välisistä eroista. Hakemani kontrasti kirjallisuuden tilan ja digitalisaation tilan välillä koskee pikemminkin kirjallisuutta kaikissa muodoissaan ja sellaista digikulttuuria, jolle Maryanne Wolfin (2019) mukaan on tyyppillistä kannustaminen silmäilyyn lukemisen sijaan. Wolfin tavoitin en siis tarkastele digitalisaation vaikutuksia kirjallisuuden lukemiseen asettamalla vastakkain painotuserojen lukemista ja digitaalisen tekstin lukemista.
- 3 Ks. Blanchot 2003; Walton 1990.
- 4 Carr 2010, 108.
- 5 Kivy 2006, 7–8.
- 6 Carr 2010, 65.
- 7 Sama, 69.
- 8 Yksi tunnettu esimerkki tästä on Pyhän Augustinuksen *Tunnustuksissaan* esittämä kuvaus Milanon piispa Ambrosiukselta: ”Kun hän luki, liukuivat hänen silmänsä pitkin kirjan sivuja ja hänen sydämensä tutkiskeli ajatusta, mutta ääni ja kieli lepäsivät. Usein kun olimme läsnä – ketään ei kielletty sisään tulemasta eikä ollut tapana ilmoittaa tulijaa hänelle – näimme hänet siten hiljaa lukemassa, emme koskaan toisin.” (Augustinus 1981, 147.)
- 9 Kivy 2006, 18–19.
- 10 Sama, 12–14.
- 11 Ks. Davies 2008; Ribeiro 2009.
- 12 Kivy 2006, 18.
- 13 Sama, 63.
- 14 Carr 2010, 73; 107.
- 15 Blanchot 2003, 167–168.
- 16 Cunningham 2000, 42.
- 17 Ks. esim. Haapala 2005.
- 18 Haapala 2005, 52.
- 19 Ks. myös Saito 2017.
- 20 Burke 2011, 96–97.
- 21 Kivy 2011, 78.
- 22 Sama, 80.
- 23 Sama, 84.
- 24 Kivy 2006, 108.
- 25 Sama, 111.
- 26 Esimerkiksi itselleni kävi näin Joël Dickerin kansainvälisen myyntimenestyksen *Totuus Harry Quebertin tapauksesta* kanssa.
- 27 Burke 2011, 87.
- 28 Kivy 2011, 91.
- 29 Ehkä luonnollisin vertailukohta tälle kokemukselle löytyy televisiosarjoista ja tietokonepeleistä.
- 30 Shusterman 2012, 435.
- 31 Sama, 438.
- 32 Böhme 1993, 113.
- 33 Mar et. al. 2011, 829.
- 34 Morrison 1993.
- 35 Ks. Mikkonen 2013.
- 36 Tätä lähestymistapaa on tapana kutsua ”vakuusnäkemykseksi” (*assurance view*), jonka yksi tunnettu nykykannattaja on filosofi Richard Moran.
- 37 Moran 2018, 206.
- 38 Carroll 2007, 36.
- 39 Zagzebski 2012, 111.
- 40 Levinson 1996.
- 41 Booth 1989, 172–173.
- 42 Wolf 2019.
- 43 Carr 2010, 34.
- 44 Sama, 39.
- 45 Sama, 42–43.
- 46 Sama, 68.
- 47 Sama, 159.
- 48 Sama, 68.
- 49 Sama, 114.
- 50 Sama, 117.
- 51 Sama, 118.

Kirjallisuus

- Augustinus, *Tunnustukset* (Confessiones, 397–398). Suom. Otto Lakka. Suomenoksen tarkistanut Yrjö-Otto Lakka. SLEY-Kirjat, Helsinki 1981.
- Burke, Michael, *Literary Reading. Cognition and Emotion. An Exploration of the Oceanic Mind*. Routledge, New York 2011.
- Blanchot, Maurice, *Kirjallinen avaruus* (L'espace littéraire, 1955). Suom. Susanna Lindberg. ai-ai, Helsinki 2003.
- Booth, Wayne, *The Company We Keep. An Ethics of Fiction*. University of California Press, Berkeley 1989.
- Böhme, Gernot, Atmosphere as the Fundamental Concept of a New Aesthetics. *Thesis Eleven*, No 36, 1993, 113–126.
- Carr, Nicholas, *Pinnalliset. Mitä internet tekee aivoillemme* (The Shallows. What the Internet is Doing to Our Brains, 2010). Suom. Antti Pietiläinen. Terra Cognita, Helsinki 2010.
- Carroll, Noël, Literary Realism, Recognition, and the Communication of Knowledge. Teoksessa *A Sense of the World. Essays on Fiction, Narrative, and Knowledge*. Toim. John Gibson, Wolfgang Huemer & Luca Bocci. Routledge, New York & London 2007, 24–42.
- Cunningham, Michael, *Tunnit* (Hours, 1998). Suom. Marja Alapaeus. Gummerus, Helsinki 2000.
- Davies, David, Kirja-arvio Peter Kivyn teoksesta *The Performance of Reading: An Essay in the Philosophy of Literature. The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 66, No. 1, 2008, 89–91.
- Haapala, Arto, On the Aesthetics of the Everyday: Familiarity, Strangeness, and the Meaning of Place. Teoksessa *The Aesthetics of Everyday Life*. Toim. Jonathan M. Smith & Andrew Light. Columbia University Press, New York 2005, 39–55.
- Kivy, Peter, *Once-Told Tales. An Essay in Literary Aesthetics*. Wiley-Blackwell, Malden 2011.
- Kivy, Peter, *The Performance of Reading. An Essay in the Philosophy of Literature*. Wiley-Blackwell, Malden 2006.
- Levinson, Jerrold, Work and Oeuvre. Teoksessa Jerrold Levinson *The Pleasures of Aesthetics. Philosophical Essays*. Cornell University Press, Ithaca & London 1996, 242–276.
- Mar, Raymond et. al. Emotion and Narrative Fiction: Interactive Influences Before, During, and After Reading. *Cognition & Emotion*, Vol. 25, No. 5, 2011, 818–833.
- Mikkonen, Jukka, *The Cognitive Value of Philosophical Fiction*. Bloomsbury, London 2013.
- Moran, Richard, *The Exchange of Words. Speech, Testimony, and Intersubjectivity*. Oxford University Press, Oxford 2018.
- Morrison, Toni, *Jazz* (Jazz, 1992). Suom. Seppo Loponen. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1993.
- Ribeiro, Anna Christina, Kirja-arvio Peter Kivyn teoksesta *The Performance of Reading: An Essay in the Philosophy of Literature. Mind* Vol. 118, No. 2, 2009, 186–190.
- Saito, Yuriko, *Aesthetics of the Familiar. Everyday Aesthetics and World-Making*. Cambridge University Press, Cambridge 2017.
- Shusterman, Richard, Thought in the Strenuous Mood: Pragmatism as a Philosophy of Feeling. *New Literary History*, Vol. 43, No. 3, 2012, 433–454.
- Twenge, Jean et. al., Trends in U.S. Adolescents' Media Use, 1976–2016: The Rise of Digital Media, the Decline of TV, and the (Near) Demise of Print. *Psychology of Popular Media Culture*, Vol. 8, No. 4, 2019, 329–345.
- Walton, Kendall, *Mimesis as Make-Believe. On the Foundations of the Representational Arts*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1990.
- Wolf, Maryanne, Silmäilystä on tullut normaali tapa lukea – ja se mullistaa yhteiskuntamme. *niin & näin* 1/2019, 35–38.
- Zagzebski, Linda, *Epistemic Authority. A Theory of Trust, Authority, and Autonomy in Belief*. Oxford University Press, Oxford 2012.